

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Коцура Романа Володимировича «ПРОФЕСОР НІКОЛАЄВ ВАЛЕНТИН ФЕДОРОВИЧ (1889–1973) – ВЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ, ОРГАНІЗАТОР ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРИРОДООХОРОННОЇ ТА КРАСЗНАВЧОЇ СПРАВИ», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки за спеціальністю 032 – Історія та археологія

Загострення екологічної ситуації у світі, а також реальна загроза її подальшого погіршення ставлять проблему збереження природного середовища існування соціуму на одне з перших місць у ряді глобальних проблем людства. Стає очевидним, що вплив діяльності людей на навколишнє середовище не просто перетворюється на чинник, який визначає його еволюцію, а й зростає настільки швидко, що говорити про будь-яку рівновагу біосфери вже не виявляється можливим.

Розмірковуючи про майбутнє, часто не береться до уваги той факт, що сьогодення ситуація потребує знання історії та осмислення нових підходів до аналізу взаємодії природи і суспільства, з урахуванням становлення певної природознавчої компоненти, затвердження нових духовно-моральних регуляторів людської діяльності, зміни світоглядної парадигми. Відтак, вагомим значення набувають дослідження, присвячені аналізу реконструкції наукових концептів і дослідницьких стратегій професійної та наукової діяльності вчених-природознавців серед яких чільне місце займає постать видатного українського вченого-природознавця, професора Ніколаєва Валентина Федоровича (1889–1973 рр.).

Вище зазначене, проєктовано на вивчення досвіду минулого та дозволяє вийти на рівень теоретико-практичного узагальнення, сприятиме персоніфікації історії, актуалізації найбільш вагомим наукових розробок українських учених. Персоналізація української історії науки – вагомий фактор у реконструкції етапів розвитку наукових напрямів, що через портретну конкретику, у сукупності, визначає актуальність поставленої проблеми.

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Знайомство з текстом дисертації Коцура Р.В. «Професор Валентин Федорович Ніколаєв (1889–1973) – вчений, педагог, організатор вітчизняної природоохоронної та красназавчої справи», та змістом положень, винесених на захист, надає підстави говорити про актуальність обраної теми та новизну отриманих результатів. Міждисциплінарне, завершене фундаментальне дослідження, є актуальним на теоретичному, професійно-практичному рівнях.

Актуалізує тему дисертації аналіз науково-практичного внеску професора Ніколаєва Валентина Федоровича, головним напрямком наукової діяльності якого було всебічне вивчення низки важливих сільськогосподарських культур та селекція садових квіткових рослин, напрацювання якого не втратили актуальності і на сучасному етапі. У роботі розкрито умови та ключові чинники формування наукового світогляду вченого, проаналізовано організаційну, науково-дослідну та педагогічну діяльність, з'ясовано та охарактеризовано основні напрями його наукових досліджень.

Для поглиблення історико-аналітичного дослідження здійснено періодизацію професійної та наукової діяльності вченого, а відтворення цілісної картини професійної, наукової та історіографічної біографії професора Ніколаєва дозволило актуалізувати значення його наукового доробку для подальшого розвитку вітчизняної ботанічної науки та її історії.

Серед найвагоміших здобутків ученого – збагачення науки визначними результатами з удосконалення субтропічних рослин, за що він отримав серед фахівців-ботаніків звання одного з кращих знавців субтропічних культур СРСР. Ніколаєв В.Ф. проявив себе і як завідувач Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (Полтавський красназавчий музей імені Василя Кричевського). Науковець здійснював активну природоохоронну діяльність, був одним з організаторів та секретарем правління Полтавського товариства любителів природи, першим запропонував проект заповідної мережі Полтавської губернії.

Природоохоронні погляди професора Ніколаєва сформувалися під впливом викладачів Харківського університету, організаторів Харківського товариства

любителів природи Талієва В.І. та Аверіна В.Г., а також брата Ніколаєва М.Ф., з яким вони взяли участь у підготовці першої в Російській імперії виставки охорони природи (22 грудня 1913 – 12 січня 1914 рр.). Ніколаєв В.Ф. першим підійшов до конкретизації заходів із заповідної справи, окресливши питання стану лісів та цілковитого збереження низки урочищ та масивів.

Дисертацію виконано згідно з науковою проблематикою кафедри історії на культури України ДВНЗ «Переяслав – Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» «Становлення і розвиток наукових шкіл на теренах України у другій половині ХІХ – на початку ХХІ ст.: зміни наукових концепцій, закономірності та механізму розвитку науки» (номер державної реєстрації 0118U003850).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій та їх достовірність. Дисертаційна робота Коцура Р.В. є самостійним науковим дослідженням, у якому комплексно вивчено теоретичний і практичний внесок професора Ніколаєва у розвиток вітчизняної ботанічної науки. Наукова розвідка Коцура Р.В. базується на фактологічній основі, що включає значний масив наукових праць з вітчизняної ботанічної науки та її історії. Джерельна база дослідження охоплює опубліковані та неопубліковані документи центральних державних архівів України, відомчих архівів, музеїв, наукові праці вчених галузі, періодичні видання, що дало змогу розв'язати поставлені дослідницькі завдання. Важливо, що теоретико-методологічну основу дисертаційної роботи Коцура Р.В. становить комплекс принципів і методів пізнання – об'єктивності, історизму, системності, наукового плюралізму, які діалектично взаємодіють і сприяють всебічному розкриттю наукової, організаційної, педагогічної діяльності вченого-природознавця, професора Ніколаєва Валентина Федоровича (1889–1973 рр.).

Наукові положення, висновки та узагальнення, викладені в дисертації, мають важливе значення для об'єктивного та повноцінного відтворення особливостей і тенденцій розвитку вітчизняної ботанічної науки та її історії; музейної та природоохоронної справи.

Обґрунтованість та достовірність сформульованих у дисертаційній роботі основних положень не викликає сумнівів і заперечень. Вони переконливо

підтверджуються численними фактами, статистичними відомостями, ретельним аналізом та низкою посилань на джерельну базу дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладу в опублікованих працях визначається тим, що дисертантом вперше в українській історичній науці, на документальній основі, здійснено всебічне, комплексне вивчення наукової біографії, науково-організаційної та педагогічної роботи видатного вченого-природознавця, професора Ніколаєва. Виділено найважливіші чинники його становлення як науковця та запропоновано періодизацію професійної і наукової роботи Ніколаєва В.Ф. Проведено історико-науковий аналіз творчих здобутків Ніколаєва Валентина Федоровича за основними напрямками його наукової діяльності. Проаналізовано особистий внесок професора в розвиток вітчизняної ботанічної науки, музейної та природоохоронної справи.

Основні наукові положення та висновки дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на міжнародних і всеукраїнських наукових, науково-практичних конференціях. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 11 наукових праць: 5 статей у виданнях, визнаних МОН України фаховими; 1 публікація в іноземному виданні; 5 – апробаційного характеру у збірниках матеріалів наукових конференцій. Усі публікації одноосібні.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність. Подана до захисту дисертація Коцура Р.В. підпорядкована меті та основним дослідницьким завданням. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У *вступі* обґрунтовано актуальність дисертаційного дослідження, відображено зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Визначено мету, завдання, хронологічні і територіальні межі, об'єкт, предмет, методологічні основи, наукову новизну, практичне значення отриманих результатів. Наведено особистий внесок здобувача, дані щодо апробації результатів дисертації, кількість публікацій та структуру дисертації.

У *першому розділі* дослідження встановлено, що окреслена тема залишається недостатньо відображеною в історіографії. Дисертантом виділено

три основні історіографічні періоди: імперський – 1911–1917 рр.; радянський – 1919–1991 рр.; сучасний український – 1991 р. – дотепер. Доведено, що попри наявність значної кількості наукових, науково-публіцистичних праць, які безпосередньо чи побіжно висвітлюють життя та діяльність Ніколаєва В.Ф., творча спадщина вченого не була предметом системного й цілісного історико-наукового дослідження, яке б узагальнило його внесок у розвиток вітчизняної та світової науки.

Джерельна база дослідження охоплює опубліковані та неопубліковані документи центральних державних і галузевих архівів України, періодичні видання та інші матеріали, що дало змогу розв'язати поставлені дослідницькі завдання. З'ясовано, що значний масив джерел досі залишається малодослідженим й недостатньо введений у науковий обіг. Теоретико-методологічну основу дисертації становить комплекс принципів і методів пізнання, які діалектично взаємодіють і сприяють всебічному розкриттю окресленої наукової теми. Загалом методологічні підходи до пізнання досліджуваної теми визначилися специфікою об'єкта та предмета дослідження, його метою і завданнями.

У *другому розділі* дисертаційного дослідження доведено, що перші наукові пошуки професора Ніколаєва були досить різноплановими. Під впливом батька та старших братів майбутній науковець зацікавився вивченням природи і тому обрав природниче відділення фізико-математичного факультету Імператорського Харківського університету. Перших професійних успіхів він досягнув під час практик у Тифліському ботанічному саду і Полтавському природничо-історичному музеї.

Встановлено, що до природознавчих захоплень Ніколаєва В.Ф. додалися краєзнавчі, музеєзнавчі та природоохоронні, які найбільше розкрилися під час керівництва Полтавським природничо-історичним музеєм. На цій посаді професор Ніколаєв здійснив масштабну роботу з поповнення фондів музею, особливо врятування музейних артефактів покинутих поміщицьких садиб, що характеризувало його як науковця і краєзнавця, котрий розумів необхідність збереження культурної та історичної спадщини свого народу. За його керівництва

в музеї розширено наукову діяльність: ведення розкопок, опрацювання зібраних колекцій, публікацію отриманих здобутків у фахових збірниках.

Встановлено, що вчений активно долучився до створення Полтавського товариства любителів природи. Професор Ніколаєв неодноразово виступав на засіданнях товариства, організовував для його членів ботанічні екскурсії, брав участь у складанні програми та статуту природничо-сільськогосподарського відділу Українського народного університету. Науковець першим запропонував створити заповідну мережу Полтавщини, зокрема зробити заповідними Струківський та Карлівський степи на Костянтиноградщині, Кочубеївські ліси – на Диканщині, сфагнове болото – поблизу с. Коржів на Переяславщині, болото в заплаві р. Супій. Багатовимірність наукових інтересів ученого сприяла обранню дослідницької діяльності з рослинництва, де Ніколаєв В.Ф. також проявив високий професіоналізм та сумлінне ставлення до роботи.

У *третьому розділі* на документальній основі з'ясовано здобутки вченого з удосконалення субтропічного рослинництва. Учений виявив великий поліморфізм гваюли, зафіксував встановлені ним шість різновидів та дві її форми. За 9 років професор Ніколаєв на ділянках субтропічного розплідника дослідив понад 30 видів австралійських акацій. Учений виявив види австралійських акацій, які можна вирощувати на Чорноморському узбережжі як декоративні рослини та сировину для отримання дубильних речовин. Дослідник з'ясував час найінтенсивнішого накопичення танідів у рослинах. Науковець підтвердив велике значення прямого сонячного освітлення для накопичення дубильних речовин та розробив спосіб для кращого проростання насіння акацій, оскільки вони погано витримують пересаджування.

Встановлено, що Ніколаєвим В.Ф. інтродуковано близько 100 з наявних 250 видів евкаліптів і здійснено вивчення їх на вихід ефірної олії. Дослідником встановлено, що більшість таких тендітних видів чудово відростають від пенька і викидають листя з більшим умістом олії, ніж у листках дорослих дерев. Цей спосіб забезпечує отримання цінних ефірних масел у перший рік вирощування листків евкаліпту, застосування його механізованого збирання і розведення найтендітніших видів. При ефективному способі вирощування це забезпечувало

б не лише сировину для внутрішнього споживання, а й отримання достатньої кількості олії для експорту за кордон.

З'ясовано, що вчений дослідив питання дозрівання плодів азиміни, систематизував дані сортової відмінності плодів, провів аналіз її плодів та вів спостереження за врожайністю дерев. Професор Ніколаєв відіграв велику роль у методичному обґрунтуванні дослідів із технології траншейного вирощування цитрусових, зокрема лимонів, а також у практичному впровадженні отриманих результатів.

Ніколаєв В.Ф. провів велику видавничу роботу з питань субтропічного рослинництва: у Сухумському відділенні ним організовано випуск серії брошур з вирощування найважливіших субтропічних культур; узагальнив досягнення Сухумського відділення ВІР за перші п'ять років діяльності. Публікації професора Ніколаєва в «Сільськогосподарській енциклопедії» відтворюють ретроспективу наукових досліджень субтропічної флори та її використання у вітчизняному народному господарстві.

У *четвертому розділі* з'ясовано, що педагогічну діяльність Ніколаєв В.Ф. розпочав у Полтавському училищі садівництва (Аграрно-економічний коледж Полтавської державної аграрної академії). Дійшли висновку, що професор Ніколаєв долучився до становлення вищих навчальних закладів, які успішно функціонують і сьогодні: Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Курганської державної сільськогосподарської академії імені Т.С. Мальцева, Таджикицького національного університету.

Встановлено, що професор Ніколаєв викладав у провідних аграрних вишах України: Харківському аграрному університеті імені В.В. Докучаєва, Полтавській державній аграрній академії, Уманському національному університеті садівництва, Грузинському державному університеті субтропічного господарства. З'ясовано, що під час роботи в аграрних закладах вищої освіти Грузії – Тифліському сільськогосподарському інституті та Всесоюзному інституті субтропічних культур – отримав звання вченого-спеціаліста, здобув науковий ступінь кандидата біологічних наук без захисту дисертації та звання професора. Висвітлено маловідомі факти про участь Ніколаєва В.Ф. у створенні 1918 р. у

Полтаві Українського університету, а також про його керівництво Полтавським педагогічним інститутом 1921 р. Результати дослідження засвідчують, що Ніколаєв В.Ф. проявив себе як організатор нових вищих шкіл та напрямів наукових досліджень, розробник актуальних навчальних курсів, талановитий селекціонер, популяризатор ботанічних знань тощо.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. У дисертаційному дослідженні Коцура Р.В. «Професор Валентин Федорович Ніколаєв (1889–1973) – вчений, педагог, організатор вітчизняної природоохоронної та краєзнавчої справи» порушення норм академічної доброчесності не виявлено.

Зауваження та дискусійні положення. У цілому позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Коцура Р.В., її актуальність, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, вибір методологічних підходів, історіографічної та джерельної бази, варто зазначити про деякі дискусійні положення та зауваження:

1. Необхідно звернути увагу на відповідність заявлених сторінок у змісті (стор. 16) дисертаційного дослідження з текстом (стор. 112, 148, 172, 180, 203) розвідки; у роботі трапляються редакційні прогалини та русизми – р. Супой замість р. Супій (стор. 24), «рублів» замість «карбованців» (стор. 66), «фарфор» замість «порцеляна» (стор. 68), «справа», «зліва» замість «праворуч», «ліворуч» (стор. 111, 112); аббревіатура власних імен, наприклад Н. Сумцов замість М. Сумцов (стор. 93).

2. У Розділі 1 «Історіографія проблеми, джерельна база та методологічна основа дослідження» підрозділі 1.1. «Ступінь наукового розроблення проблеми» потребує уточнення сентенція про поділ історіографії проблеми (стор. 23) на такі періоди як «імперський – 1911–1917 рр.; радянський – 1919–1991 рр.», адже хронологічний період в історії України доби національно-визвольних змагань 1917 – 1922 рр. випадає з дискурсу.

3. Необхідно дотримуватись історичної термінології в назвах подій історії нашої держави (стор. 65-66).

4. Видається можливим наповнення «Додатків» (стор. 203) світлинами останніх років життя і діяльності професора Ніколаєва, експозицій музейних фондів, до створення яких був долучений науковець.

Водночас, необхідно зазначити, що висловлені зауваження не зменшують позитивну оцінку дисертації та можуть бути враховані у подальшій науковій роботі здобувача Коцура Р.В.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України. Дисертаційне дослідження Коцура Р.В. є самостійним, цілісним і завершеним науковим дослідженням, виконане на належному науково-теоретичному рівні. Отримані в роботі науково обґрунтовані результати в сукупності, забезпечують вирішення наукового завдання – комплексний історико-науковий аналіз діяльності видатного вченого-природознавця, кандидата біологічних наук, професора Ніколаєва Валентина Федоровича (1889–1973 рр.).

За змістовним наповненням, структурою, новизною, важливістю і глибиною наукових результатів дисертаційна робота Коцура Романа Володимировича «Професор Валентин Федорович Ніколаєв (1889–1973) – вчений, педагог, організатор вітчизняної природоохоронної та краєзнавчої справи», відповідає вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. (zareestrowanogo в Міністерстві юстиції України від 03 лютого 2017 р. за № 155/30023) та пп. 9-18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167 зі змінами постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 979), а її автор заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки зі спеціальності 032 – Історія та археологія.

Офіційний опонент:

докторка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри інформаційних
технологій, Київський національний
університет культури і мистецтв

Начальник ВК _____

Г.В. Салата